

Varför är politik så fult?

Johanna Jormfeldt

Introduktion

Låt mig börja med en metafor. Demokratien hänger som ett stort vitt, rent och väldoftande lakan på en tvättlina och fladdrar i en ljummen sommarbris. Politiken, däremot, är en lortig byk. Den ligger i ett grått bylte i en tunna med kallnande och solkigt vatten. Demokratien är ädel och ren; politiken är suspekt och smutsig. Bilden målas utifrån en iakttagelse, eller snarare en känsla, av hur demokrati respektive politik framställs i det allmänna samtalet. En text med vetenskapliga anspråk behöver förstås mer än en känsla som utgångspunkt, så jag ska underbygga metaforen och presentera en paradox.

Det är ett faktum att demokratin är i fara. Allt fler av världens länder backar i index och rankingar (se t.ex. V-Dem 2023; Freedom House 2023). Gradvis tappar institutioner och människor frihet och oberoende i takt med att regimer fattar beslut för att säkra sin makt och auktoritet. Det är helt okontroversiellt att säga att den här utvecklingen är förfärlig. När det gäller demokratis betydelse och värde råder närmast konsensus.¹ Det samhälleliga kollektivet är överens om att demokrati är gott och diktatur är ont och därmed är det få andra företeelser som är så enkla att dikotomisera och värdera; det är lika lätt att välja sida som i en klassisk saga.

Politik däremot är ett riskabelt område. Vänster eller höger, GAL eller TAN, MAGA eller woke – om du har en åsikt finns det gott om etiketter som sorterar och tydliggör motsättningarna.² Politik framställs i vardagliga sammanhang

1 När Ungdomsbarometern släppte sin Generationsrapport 2024 riktades stort fokus mot att 13 procent av ungdomarna i mätningen 2023 tar helt (2%) eller delvis (11%) avstånd från påståendet "Demokrati är i alla lägen det bästa systemet för att styra ett samhälle" (en ökning med fem procentenheter sedan mätningen 2021). Det är alltså en övertygande majoritet som instämmer helt (44%) eller delvis (38%) i att demokrati i alla lägen är bäst (Generationsrapporten 2024).

2 Vänster och höger i politiken klassificerar uppfattningar om en ekonomisk dimension (höga eller låga skatter, kollektiva eller privata välfärdslösningar), medan GAL och TAN kännetecknar en kulturell värderingsskala – grön/alternativ/libertär respektive traditionell/auktoritär/nationalistisk. MAGA är en förkortning för Donald Trumps kampanjslogan Make America Great Again, som har blivit beteckningen för den högerrörelse som motsätter sig invandring, klimatpolitik, feminism och andra progressiva frågor i USA. Woke är ett begrepp som har sitt ursprung i afroamerikansk slang och som runt mitten av

som känsligt, suspekt eller till och med ohederligt. Att vara ”partipolitiskt obunden” är en trovärdighetsmarkör (se Arendt 2004: 265). I Sverige är tilliten till offentliga institutioner relativt hög, men politiska partier åtnjuter lägre förtroende än till exempel domstolar, polis, skola och fackföreningar (Andersson & Larue 2022). Kanske är det en beröringsskräck i förhållande till politik och politiker som avspeglar sig i det faktum att vi svenskar har stort förtroende för tjänstepersoner anställda i välfärdens olika sektorer, men lägre förtroende för de politiker som styr samma sektorer, och som vi själva har medverkat i valet av (Rothstein 2019: 224). Det är inte heller så många ungdomar som drömmer om att bli politiker och kanske är det ännu ovanligare att föräldrar önskar sina barn en framtida karriär som folkvalda. Dolan och Lawless (2021) återger en amerikansk undersökning som visar att bara en av tio vill se sina barn invalda i senaten som vuxna. Betydligt mer attraktiva framstår yrken som läkare, advokat eller lärare. Min normativa utgångspunkt är att politiska positioner *borde* vara eftertraktade. Dels innebär politiska uppdrag (mer eller mindre) makt, och makt förknippas som regel med status. Dels finns det inbyggt i själva konstruktionen att den som är vald har fått ett förtroende att föra andras talan, fatta beslut och leda. Det vi associerar till när vi hör ordet politiker *borde* därför rimligen vara ansvar, tillit och förtroende. Ändå ligger skepticism och misstro lika nära i tankebanan. Att ägna sig åt politik innebär framför allt att utsätta sig för att bli ifrågasatt. Därför krävs det stark övertygelse och hård hud att ta politisk ställning och att kandidera i ett val.

Kontrasten mellan den ”rena” demokratin och den ”smutsiga” politiken är intressant och viktig därför att demokrati i realiteten inte vore möjlig utan politik. I teorin om deliberativ demokrati finns förvisso idéer om att respektfulla samtal med goda argument från alla relevanta synvinklar ska kunna leda till preliminära beslut i konsensus (se t.ex. Dryzek 1990; Mouffe 1999), men demokratin som vi känner den i faktiskt existerande stater bygger på partitävlan och representation. Politik är med Lennart Lundquists ord ”auktoritativ värdefördelning genom offentlig maktutövning” (Lundquist 1993: 29). Att det finns olika uppfattningar om hur värden ska fördelas och att det leder till konkurrens om maktpositioner är inte konstigt. I demokratiska stater finns institutioner som reglerar hur detta ska gå till. Det är helt enkelt genom politiken som demokratin förverkligas. Därför är det paradoxalt att iakttä hur olika demokrati och politik framställs i det allmänna samtalet.

Syftet med den här essän är att problematisera politikens dåliga rykte samt att diskutera hur detta påverkar dess roll i demokratin. Jag har redan nämnt att jag har en normativ utgångspunkt. För att kunna värna demokratin behöver

1900-talet när det började användas handlade om att vara ”vaken” för de orättvisor som svarta utsattes för i det amerikanska samhället. På senare tid har begreppet kommit att beteckna en överdriven känslighet eller politisk korrekthet, ett tillmäle mot den amerikanska vänstern (se t.ex. Crowley 2023).

också politiken få upprättelse. Det kräver dock förvissning om att politiken verkligen förtjänar en upprättelse, och därmed en grundlig utredning av vad det dåliga ryktet beror på. I den mån det är berättigat måste problemen naturligtvis beaktas. Frågan som ställs är därför: varför är politik så fult?

I den fortsatta texten kommer jag att diskutera några uppenbara komplikationer som är förknippade med politik. Först kommer ett avsnitt som handlar om att vilja undvika konflikt. En möjlighet är nämligen att förstå oviljan mot politik i ljuset av människors längtan efter samförstånd och enighet. Strävan efter ett gott liv är gemensam; vägen till ett bättre samhälle skulle kanske inte behöva gå via maktkamper. I nästa avsnitt tar jag motsatt perspektiv och beskriver hur konfliktsökande och polarisering kan driva på misstron i samhället. Om klyftan mellan politiska alternativ blir avgrundsdjup måste vi leva med att det alltid finns en oförsonlighet i mänskliga gemenskaper – ett ställningskrig mellan vinnare och förlorare. Oavsett om grundproblemet gäller överdrivet samförstånd eller överdriven konflikt är det relevant att diskutera politikens förhållande till lögn och bedrägeri. Hanna Arendts texter om lögn och politik (Arendt 1972; 2004) är betydelsefulla och ligger till grund för många efterföljande författares resonemang (Galeotti 2015; Peters 2015; Gordon 2018; La Caze 2017; Selberg 2023), så även mitt. Politiker framställs nästan regelmässigt som lögnaktiga och en diskussion om i vilken mån det finns fog för det blir essäns tredje tema. Som fjärde tema diskuteras sedan marknadslogiken i politiken. På en ideal marknad skulle konkurrens mellan kandidater leda till att de bästa blir valda. Rimligtvis borde vi inte rösta på politiker som vi inte litar på utan bara på sådana som vi uppfattar som kompetenta och ärliga. Innebörden av att vara förtroendevald skulle rätteligen vara att ha fått väljarnas förtroende, inte att vara mer misstrodd än folk i allmänhet. Därefter följer ett avsnitt med sammanfattande slutsatser och till sist en diskussion.

För lite konflikt

KONFLIKTRÄDSLÄ

Bråk är obehagligt. I våra vardagsliv navigerar vi så gott vi kan för att hantera oenighet utan att eskalera situationer i onödan. På jobbet, i skolan och i familjen har vi socialiserats till att svälja en del förtret, att kompromissa och att försöka uttrycka kritik på ett konstruktivt och vänligt sätt. Därför kan det kännas främmande att bevittna en politisk debatt där kombattanterna bemöter varandra enligt en helt motsatt logik. Visst kan tonen vara mer eller mindre vass också politiker emellan, men syftet med diskussionen är att visa dem som lyssnar att det finns skillnader i sättet att se på problemet och i förslaget till lösning. Det är inte meningen att de ska komma överens. Själva syftet med debatter är

att tydliggöra de politiska alternativen. Sedan kan det vara en svårbemästrad konst att som debattör på en begränsad tid lyckas tala för sitt eget partis sak, framställa den som attraktiv i relation till motståndarpartiets och samtidigt vara respektfull och vänlig, men ändå inte tråkig. Ibland misslyckas detta och det är då vi får höra (eller yttrar) anklagelser om ”politiskt tjafs”. Ett exempel på ett demokratiskt problem förknippat med övermått av politisk enighet är den så kallade kartellpartiteorin, som går ut på att partier närmar sig varandra och kommer att arbeta i eget intresse snarare än i väljarnas. Den teorin har emellertid tillbakavisats med empiriska studier som grund (Enroth & Hagevi 2018). Det är en viktig uppgift för både politiker – som debatterar – och medier – som anordnar debatter – att utifrån syftet med debatterna eftersträva att göra dem så konstruktiva som möjligt. Medborgarna har också ett ansvar. Deras uppgift är att ta politisk ställning och för att kunna göra det behöver de förstå spelreglerna och intressera sig för innehållet. Men kanske får medborgarna inte den start de skulle behöva för att rätt kunna uppskatta en konstruktiv politisk konflikt?

KONFLIKTKOMPETENS I SKOLAN

I skolan ska elever lära sig läsa, skriva och räkna samt grundläggande ämneskunskaper. De ska också lära sig vad det innebär att vara en demokratisk medborgare. Skolans demokratiuppdrag är komplext och har en del kniviga dilemman att hantera (se t.ex. Bromander & Jormfeldt 2022). Sibylle Reinhardt skriver i läroboken *Teaching Civics* om hur människors önskan om harmoni i sina privata relationer kan spilla över i synen på politik och försvåra utvecklandet av en nödvändig konfliktkompetens (Reinhardt 2015: 43). Även Kahne och Westheimer (2006) konstaterar att skolans demokratiutbildning behöver vara mindre inriktad på harmoni och mer på samhällets faktiska problem och orättvisor. Elever behöver få förståelse för demokrati som ett verktyg för förändring och påverkan, snarare än som ett redan erövrat tillstånd att vara tacksam över (Jormfeldt 2011: 26). Elever behöver också få förståelse för att demokrati är ett gemensamt projekt, som förutsätter argumentation och utbyte av åsikter. Evelina Möllenberg (2023) har gjort en intervjustudie med gymnasieelever, som har uppfattningen att åsikterna är viktiga, men inte utbytet. Eleverna uppfattar det som sin rätt att oemotsagda få uttrycka sina personliga åsikter i skolan. De menar att det är ett problem om läraren utmanar dessa åsikter, sätter saken i perspektiv eller modererar (Möllenberg 2023: 179). Oavsett om det handlar om att undvika oenighet och bråk i allmänhet eller om att få ha sin uppfattning ifred så framstår skolan i dessa exempel mer som en skyddad verkstad än som en plats för utbildning i demokratins svåra konst. Närmare 90 procent av den svenska befolkningen tycker att skolan ska förbereda eleverna bättre på att leva i ett demokratiskt samhälle (Bromander & Jormfeldt 2022: 44–45). Möjligen är detta ännu en indikation på den totala uppslutningen runt demokrati, utan närmare precisering av innebörden, men nästan lika många tycker att skolan

ska lära eleverna pröva olika ståndpunkter och se olika perspektiv (Bromander & Jormfeldt 2022: 44–45). För att fostra goda demokrater skulle skolan alltså behöva lägga mer fokus på värdet av pluralism och det legitima i att ha olika utgångspunkter, intressen och uppfattningar.

PLURALISM

I ett demokratiskt samhälle är det nödvändigt att acceptera oenighet, att inse att oförenliga ståndpunkter är legitima, rimliga och naturliga. Idén om att alla skulle vara överens om bara förnuftet fick råda, om alla bara hade rätt information och kunskap eller om vi höll oss inom våra respektive kulturgemenskaper hör inte hemma i en demokrati. Ett av populismens mest karaktäristiska särdrag är just förnekandet av mångfald (se t.ex. Müller 2016). I den populistiska retoriken finns *ett* folk (som behöver frigöra sig från den korrupta eliten) med gemensamma intressen att försvara. Det skulle vara så mycket lättare om det verkligen förhöll sig så, men det gör inte det och politik är inte lätt. Müller (2016: 16) beskriver populismen som den representativa demokratins skugga. Det blir aldrig så bra som vi önskar. Valtalens visioner förverkligas inte i samhällen organiserade i begriplig ordning och välförtjänt välstånd. Åtminstone inte tydligt och undantagslöst. Människors olikheter påverkar både vad vi vill ha och vad vi kan få. Svårigheterna att skapa ett perfekt samhälle hänger ihop med det trista faktum att vi människor inte är perfekta. Varken som enskild individ eller ett kollektiv, som vi kan kalla mänskligheten, är människan alltid självklart klok, rationell, förutseende och vänlig. När Dahl i boken *Democracy and its critics* (1989) försvarar demokratin mot en utmanare i form av en förmyndarstat – en slags ”god diktatur” – är det just olikheterna och perspektiven som han hävdar ger demokratin dess fördelar. Genom demokratins mångfald balanseras människans ofullkomlighet. Vi väger upp varandras tillkortakommanden. Demokrati ger oss inte Utopia, men den hanterar ett här-och-nu på väg mot en oviss framtid (Dahl 1989: 51; Arendt 2004: 247–248). Vikten av att erkänna oförenligheter poängteras också av Mouffe (1999), som använder begreppet agonism för att beskriva det ofrånkomliga inslaget av konflikt i politiken. Hon menar att alla anspråk på konsensus i själva verket innebär att en hegemonisk makt har tagit sig rätten att bestämma hur situationen ska tolkas. Den svagaste parten blir alltså övertalad eller lurad att det inte finns någon intressekonflikt. Den förmenta enigheten kan därmed i själva verket vara ett förtryck av särskilt försåtlig sort. Så här långt har vi sett många författare komma till den politiska konfliktens försvar. Men visst finns det också avigsidor med konflikter och fördjupad polarisering.

För mycket konflikt

KULTURKRIGET

Ett visst mått av politisk konflikt är, som redan konstaterats, ett demokratiskt sundhetstecken. Skillnader behöver synliggöras och politiska alternativ ställas i kontrast till varandra. Men, för mycket och för lite skämmer allt. Visst finns det skäl för oro om konfliktnivån blir så hög att samhället dras isär. Om medborgarna i allt högre grad misstror varandra och odlar fiendskap gentemot varandra får det negativa konsekvenser för samhället. Oscarsson m.fl. (2021) har studerat polariseringen i Sverige och kommit till slutsatsen att den har ökat inom vissa områden och minskat inom andra, men att det inte är någon omedelbar fara. Författarna poängterar – precis som jag – att polarisering är en förutsättning för en vital demokrati. En förändring som Oscarsson m.fl. noterar är dock att polariseringen har ökat påtagligt när det gäller den kulturella värderingsdimensionen. Samma sak konstaterar Andreas Johansson Heinö i sin bok *Anteckningar från kulturkriget* (2021). Han skriver att det har skett en dramatisk förändring i svensk politik i och med den här nya värderingsdimensionen. Det är fel, menar Johansson Heinö, att avfärda kulturkriget som en slags pseudodebatt. Tvärtom handlar det om frågor som är existentiellt viktiga för människor, till exempel rätten till sitt språk, sin religion eller sin sexuella läggning (Johansson Heinö 2021). Under de senaste decennierna har partierna framför allt positionerat sig längre ifrån varandra i frågor som gäller flyktningmottagande, migration och integration (Oscarsson m.fl. 2021). Hur värdefullt det än är med politisk konflikt är frågan om polarisering viktig att uppmärksamma. Det finns uppenbarligen både en skärpning i sak när det gäller den kulturella värderingsdimensionen och en skärpning i tonen, i form av ett tuffare samtalsklimat.

NÄTET

En faktor som måste beaktas i sammanhanget är den digitala kommunikationen. Det offentliga samtalet går snabbare än någonsin och det är öppet för alla som vill och vågar delta. Möjligheten att delta anonymt kan göra det lättare att våga, och kanske locka till en hårdare ton än vad som vore fallet om alla skrev sina inlägg under eget namn. De sociala medierna erbjuder möjligheter, men också risker. Plattformarna ägs av privata företag, som agerar i eget intresse. Vem som egentligen tar ansvar för kommunikationen på nätet är fortfarande en öppen fråga (Ricknell 2020). Det politiska samtalet i verkliga livet påverkas med all sannolikhet av det politiska samtalet i de sociala medierna och jag får medge att konflikt knappast framstår som en bristvara. Toxiskt språk är ett problem som tycks komma på köpet med digital kommunikation, och särskilt sådan kommunikation som handlar om politik (Kaati 2023; Lundberg 2019). De sociala medierna erbjuder närmast oändliga möjligheter till kommunikation

och potentiellt demokratifrämjande meningsutbyten. Ricknell (2020) identifierar problem och risker, som involverar myndigheterna, plattformsföretagen och användarna. Reglering kan innebära ordning och reda, men också övervakning och censur. Företagen bakom plattformarna kan tillhandahålla arenor för diskussion, men det finns ingen given struktur för ansvarsutkrävande. Internetanvändarna kan bilda konstruktiva gemenskaper, men de kan också sprida hat och ägna sig åt kriminell verksamhet. När det gäller masskommunikation och yttrandefrihet finns det alltså både möjligheter och utmaningar. Dessvärre tycks de sämre aspekterna av digitaliseringen få påtagliga konsekvenser. Barrling och Holmberg (2019: 52) noterar att användning av sociala medier i bästa fall inte påverkar, och i sämsta fall försämrar användarnas kunskaper om politik och samhälle.

HÄCKLA, HÅNA OCH IRONISERA

Ett hårt samtalsklimat kan ta sig uttryck i en elak ton. I stället för att lyssna på och försöka förstå sina meningsmotståndare och bemöta påståenden i sak, händer det att debattörer medvetet missförstår, förlöjligar och hånar sin motpart. Att göra sig lustig på andras bekostnad kan vara lockande, men det är inte snällt. Att vara snälla mot varandra är i och för sig inte något allmänt erkänt kriterium för demokrati (Jormfeldt 2011: 26). Yttrandefrihet däremot, är ett nödvändigt kriterium. Politisk satir är en humorgenre som går ut på att driva med makten. Rätten att häckla och förlöjliga politiker är en självklarhet i demokratins och yttrandefrihetens namn. Motsatsen, det vill säga att det vore förbjudet att driva med makthavare, vore otänkbart i ett demokratiskt samhälle. I Joanna Doonas bok *Det politiska skrottet* beskrivs satirens utveckling och vilken roll den kan spela i människors medborgarskapsupplevelse (Doona 2022). Medievanorna förändras; traditionella nyhetsmedier får en allt mindre publik medan politisk underhållning ökar i popularitet. Doona menar dock att det inte ska förstås som att politisk underhållning ersätter konsumtion av seriös politisk information. De som tycker att det är roligt med politisk satir är ofta samma personer som är intresserade av politik och samhälle (Doona 2022: 134). Det finns dock en risk att den enda "politiska" information som de människor som inte är särskilt politiskt intresserade nås av är de korta klipp som antingen är spektakulära nog att bli virala efter en TV-sänd intervju eller debatt, eller spetsfundiga satirproduktioner. Jonathan Lundberg beskriver i sin bok *Sverigevänner* (2019) hur utvecklingen av ironisk digital kommunikation och så kallade memes har exploderat under de senaste decennierna. Eftersom Sverigedemokraterna har varit så framgångsrika i sin kommunikation via sociala medier och eftersom deras taktik har varit att sprida korta humoristiska klipp är det säkert lockande för andra partier att försöka med samma strategi. På det sättet kan hård humor och satir "spetsa till" det politiska samtalet och normalisera en elak ton. Bidrar det också till att göra människor mer cyniska? Enligt Doona (2022: 194) finns

det inga belägg för att politisk satir skulle bidra till att sprida cynism. I den mån de människor som uppskattar politisk satir mer än andra också kan konstateras vara mer cyniska, saknas information om de kausala förhållandena. Likaväl som att satiren skulle orsaka cynism, kan det vara människor som från början är cyniska som söker sig till satiren. Vad som däremot skulle kunna göra människor cyniska är ljugande. Cynism kan vara en rationell reaktion på en situation där lögn är så utbrett och normaliserat att det inte längre går att avgöra vad som är sant (Arendt 2004: 272). Därmed kommer jag att gå över till att diskutera vilken roll ohederlighet, lögn och bedrägeri har i politiken.

Lögn och bedrägeri

SANNOLIKHETSLÄRA

Föreställningen om utbrett ljugande är en sak som säkert bidrar till att ge politiker – och politik som fenomen – dåligt rykte. Att politiker ljuger framställs som en etablerad sanning, men å andra sidan ljuger människor i allmänhet varje dag (Schaarschmidt 2018). Vad vet vi egentligen om politikernas ljugande? Finns det belägg för att politiker skulle ljuga mer än andra, och därmed dra vanrykte åt politiken? Att studera lögn systematiskt är svårt, inte minst eftersom den som ljuger som regel vill dölja detta för omgivningen. Men svårigheter kan utmanas och även fördolda fenomen låta sig undersökas. Det finns stöd i forskningen för att politiker ljuger mer än gemene man och att de dessutom tjänar på att ljuga. Janezic och Gallego (2020) menar att det kan vara gynnsamt för den politiska karriären att vara bekväm med oärligt agerande för att nå mål, antingen för egen del, eller för de väljare som man företräder. Janezic och Gallego vände sig till spanska borgmästare med en enkät, som innehöll frågor om deras erfarenheter och politiska uppfattningar. Tidigt i enkäten ställdes en fråga om de var intresserade av att ta del av resultatet, det vill säga att se hur de själva hade svarat i jämförelse med de andra deltagarna i studien. De flesta svarade att de ville ha en sådan resultatrapport, men i slutet av enkäten fick de veta att den bara var tillgänglig för ett begränsat antal och därför ombads de att singla slant, i sin ensamhet. Om de hade tur, och fick klave, skulle de få rapporten. Borgmästarna fick själva ange om de hade fått krona eller klave. Sannolikt borde ca 50 procent av de singlarde slantarna resultera i klave, men de förtroendevalda i studien angav en signifikant högre andel. Det innebär att de måste ha ljugit för att få ta del av rapporten. Dessutom visade det sig att de borgmästare som blev återvalda i nästa val i högre grad hade ljugit om utfallet i slantsinglingen (Janezic & Gallego 2020). Att vara beredd att slira på sanningen för att nå sina mål skulle alltså, enligt den här studien, visa sig vara en gynnsam egenskap för en politiker.

VÄRLDSBERÖMDA LÖGNARE

Vi vet att Donald Trump ljög frekvent under sin tid som USA:s president och vi vet att Rysslands president Vladimir Putin ljuger. Anna-Karin Selberg (2023) reder ut skillnaden mellan ett traditionellt ljugande och den nya typ av fabricerade narrativ som både Trumps och Putins strategier är exempel på. Det "gamla hederliga" sättet att ljuga innebär typiskt sett att undanhålla hemligheter från motståndare för att skaffa sig ett övertag. En politiker kan till exempel ljuga om militärhemligheter inför främmande makt eller lögnaktigt förneka sin inblandning i en skandal. I den typen av fall handlar det om att ljuga för att bevara en hemlighet (se också Arendt 2004: 251; La Caze 2017). Det vi ser hos Trump, Putin och diverse trollfabriker är något helt annat. Selberg beskriver hur dessa aktörer genom att förneka eller förvanska det uppenbara – som till exempel att Trump förlorade det amerikanska presidentvalet 2020 – lyckas få traditionella medier och myndigheter att sprida deras påståenden vidare (Selberg 2023). Därmed blir det inte bara en liten skara med udda personer som odlar myter och konspirationer, utan "alla" pratar om det stulna valet. Och varför skulle vi göra det, undrar vi misstänksamt, om det inte låg någon sanning i påståendet? Uppmärksamhet och spridning av fabricerade narrativ blir på så vis en självstärkande spiral.

YTTRANDEFRIHET

När Putin motiverar det han kallar för en specialoperation i Ukraina ger han en verklighetsbeskrivning som får oss att häpna. Han beskriver historien på ett sätt som inte är sant. Det han säger kan bemötas i omvärlden, i demokratiska länder där yttrandefrihet är självklart. Men i Ryssland är det inte tillåtet med fri debatt om vad som är sant och osant. I ett land utan demokrati står härskarens lögn oemotsagd. I en demokrati finns alltid en opposition som säger emot, som letar fel i utsagor och förslag. Det finns fria medier som granskar makten. Det finns opinionsbildare som nagelfar, bemöter och formulerar argument. Det finns satiriker som vänder ut och in på perspektiven. Allt detta innebär att en eventuell lögn lättare avslöjas och att tvivelaktiga påståenden ifrågasätts. I Petäjäs (2000) utredning av yttrandefrihetens teoretiska grunder kommer han fram till att det inte främst är individens rätt att yttra sig som är värdefull, utan åhörarnas rätt att få lyssna. Genom att låta en mångfald av yttranden höras gagnas individernas möjligheter till rationella ställningstaganden och samhällsutvecklingen som helhet. Det som sägs behöver inte vara sant. Vi kan inte ens veta om det är sant. Men ju mer som sägs desto mer information har vi som grund för att utvärdera alla utsagor och bilda oss rationella uppfattningar. Vad som motiverar yttrandefrihet är att det leder till en pålitlig kommunikationsprocess. Människor får möjlighet att ta del av information, och inte bara information som de själva söker och som ligger i linje med deras intressen, utan information och intryck som de själva inte skulle ha valt (Petäjä 2006:

174–175). Möjligheten att välja och välja bort information och nyheter har ökat i takt med digitaliseringen. När det gäller traditionella nyhetsmedier som TV, radio och tidningar har apparna gjort det möjligt att bestämma både när vi vill ta del av nyheter och vad vi vill scrolla eller spola förbi. I sociala medier kan vi själva välja vilka personer och ämnen som vi vill kommunicera med och därtill finns det algoritmer som filtrerar och styr vilket innehåll som ”råkar” komma i vår väg. Dessa nya möjligheter för varje individ att kontrollera sitt eget informationsflöde skulle, givet Petäjäs (2006) resonemang, kunna leda till en mindre pålitlig informationsprocess. Vi kan helt enkelt välja att inte lyssna på de röster och de budskap som vi inte vill höra, och det gör oss sämre rustade att bedöma trovärdigheten i det som vi faktiskt hör.

LÖGNENS POLITISKA FÖRDELAR

Så länge samhället är öppet och demokratiskt är det tillåtet att säga vad som helst, men också att invända mot allt som sägs. Yttrandefrihet skulle därmed kunna borga för att politiker som verkar i demokratiska system avskräcks från att ljuga. Risken för att avslöjas, och därmed framstå som moraliskt tvivelaktig, måste betraktas som stor. Men att lögn och politik hör ihop tycks vara vedertaget. Hannah Arendt (1972) beskriver det som en självklarhet: ”Truthfulness has never been counted among the political virtues, and lies have always been regarded as justifiable tools in political dealings” (s. 4). Hon fortsätter med att förklara lögnens fördelar framför sanningens i politiska sammanhang. Det är ett ofrånkomligt faktum att tillvaron och framtiden är oviss, och därmed också otrygg. En ärlig politiker måste förhålla sig till osäkerheten. En politiker som ljuger kan anpassa sin beskrivning av verkligheten till vad publiken vill höra och framställa sina politiska förslag som rimliga i relation till den valda verklighetsbeskrivningen. Att ljuga innebär att ta kommandot och attrahera väljare med budskap om kontroll (Arendt 1972; 2004: 266). För att kunna prata om lögn behöver vi också en uppfattning om sanning och sanningens natur. Peters (2015) menar att detta är en filosofisk fråga och beroende på vilka anspråk vi har går det att ifrågasätta om en sanning alls låter sig beskrivas. Hon problematiserar idén om lögnen som ett medvetet och uppsåtligt vilseledande av en tilltänkt mottagare. Det finns många situationer som inte låter sig fångas i en sådan definition, till exempel obetänksamt skitprat, nyspråk eller vinklade utsagor (Peters 2015). Vad som är sanning och vad som är lögn skulle därmed vara allt annat än en svart-vit fråga. Arendt (2004) ger en beskrivning av vad som kännetecknar lögn utifrån en kategorisering av olika sorters sanning. Det hon kallar förnufts-sanningar är sanningar som till sin natur är matematiska, vetenskapliga eller filosofiska. Sådana sanningar kan man inte ljuga om. Matematiska och vetenskapliga sanningar går att bevisa – och försök till lögner att motbevisa – medan filosofiska sanningar är oantastliga just i det faktum att de inte går att bevisa. Den kategori som Arendt kallar för faktasanningar är

däremot hotade av lögn och särskilt förödande är det om det är den politiska makten som ljuger. En faktasanning är en utsaga om vad som faktiskt har hänt. Det går inte att ha olika åsikter om en faktasanning och den blir inte mer eller mindre sann beroende på hur många som håller med; som Arendt (2004) uttrycker det ”utsagans innehåll är tvingande, inte övertygande” (s. 254). Att ljuga handlar alltså om att skriva om historien så att den passar med den verklighetsbild som lögnaren vill förmedla. En lyckad lögn leder till att sanningen – de faktiska omständigheterna – faller i glömska. Den komplicerade relationen mellan sanning och politik har att göra med att politik bygger på att påverka åsikter. Politikens själva fundament är att beakta vad människor tycker. Till skillnad från fakta så är åsikter något som går att påverka med argument och övertygelse. Om det underlättar övertygandets konst att konstruera en alternativ historieskrivning så är det förstas lockande och det är rimligt att tänka sig att politiker har mer att vinna på detta än en person som inte har som en av sina främsta uppgifter att övertyga andra.

ATT LJUGA SÅ ATT MAN TROR SIG SJÄLV

En intressant aspekt är om politikers ljugande är medvetet och uppsåtligt eller om det är en konsekvens av självbedrägeri. I det första fallet är syftet med lögnen att vilseleda andra. I självbedrägerifallet är det snarare fråga om att klä ett önsketänkande i ord och sprida det som om det vore sanning, utan att det finns någon täckning för det. Arendt tycks mena att självbedrägeri är ”värre” än medveten lögn, i och med att det rubbar själva grundvalarna för sanningen (Arendt 2004: 268–269; La Caze 2017). Om man vet vad som har hänt men säger något annat finns sanningen fortfarande kvar. Om man däremot intalar sig själv och övertygar andra om ett alternativt händelseförlopp, skrivs historien om. Galeotti (2015) har en annan uppfattning om politiskt självbedrägeri. Hennes huvudpoäng är att politiskt självbedrägeri går att förebygga. För att det ska vara möjligt måste vi erkänna och uppmärksamma självbedrägeri som en relevant faktor i politiken. Först då går det att vara vaksam och identifiera situationer när politiker vill någonting så innerligt gärna att de övertygar sig själva – och sina anhängare – om att det är sant. Även om det förekommer att politiker ljuger uppsåtligt och medvetet är självbedrägeri mer troligt i många fall. En politisk ledare behöver få med sig massorna och det är mycket lättare att vara övertygande i sin retorik om man själv är övertygad (Galeotti 2015). De här refererade författarna behandlar temat lögn och politik med en självklarhet som manar till eftertanke. Lögn, svek och bedrägeri är ingenting att ta lätt på. Att ljuga innebär att bryta ett förtroende. Lögnen kan orsaka påtagliga skada för den som blir bedragen, men den innebär också att tilliten i sig undergrävs (Peters 2015). Då handlar det inte bara om moralisk indignation; om tilliten eroderas innebär det en menlig påverkan på samhället. Men om vi inte gillar att politiker ljuger, varför är det inte bara ärliga politiker som vinner politiska val?

Marknadslogik i politiken

Väljarnas beslut om vilket parti de ska rösta på kan enligt Schumpeter (1994) jämföras med deras val av varor i livsmedelsbutiken. Hans osentimentala beskrivning av realistisk demokrati är att väljare faktiskt inte vet särskilt mycket om politik och därför har begränsad förmåga att utöva inflytande, och att det är helt i sin ordning. Caselli och Morelli (2004) har också en ekonomisk utgångspunkt när de undersöker politikernas marknadsvärde utifrån kompetens och ärlighet. De konstaterar att det inte är de människor som har högst kompetens som kandiderar till politiska uppdrag. Detta kan ses som logiskt mot bakgrund av vad vi har sett hittills: politisk karriär framstår inte som ett attraktivt yrkesval (Dolan & Lawless 2021), förtroendet för partier och partipolitiskt valda är lågt (Andersson & Larue 2022; Rothstein 2019), samtalstonen är skrämmande hård (Kaati 2023), man riskerar att bli häcklad och hånad (Lundberg 2019) och politik är dessutom tydligt förknippat med ohederlighet (Arendt 1972). Om toppskiktet av kvalificerade personer har andra alternativ för sin personliga karriär är det inte konstigt att de inte ställer sig till förfogande och kandiderar i politiska val. Kontentan av detta är, enligt Caselli och Morelli (2004) att de maktinnehavare som väljs kommer att ha låg kompetens och det i sin tur bekräftar och upprätthåller den låga statusen på politik. Detta leder till en ond cirkel, för lockelsen att kandidera blir allt mindre i takt med att sittande maktinnehavare presterar dåligt och sänker statusen ytterligare.

Att kandidater kan bli valda och omvalda trots att de ljuger är rimligt om vi beaktar Galeottis beskrivning av självbedrägeriets funktion i politiken, i kombination med Arendts klagande av lögnens försprång. Den kandidat som kan övertyga och locka anhängare behöver tro på sitt eget budskap för att kunna vara karismatisk (Galeotti 2015). Den kandidat som anpassar sin beskrivning av verkligheten till vad publiken vill höra har större möjligheter till framgång än den som håller sig till sanningen (Arendt 1972: 2004). Gordon (2018) bekymrar sig över konsekvenserna och inte minst det faktum att lögn sprids så snabbt och lätt i den digitala samtiden. Det finns inte längre en gemensam grund att utgå ifrån i den politiska debatten. Debattörerna är inte överens om fundamenten, vilket gör diskussionen ytlig och dum i stället för att vara lärorik och intellektuellt intressant. Allmänheten attraheras av lögnerna, eftersom de är lättillgängliga och bekräftar våra fördomar (Gordon 2018: 60; se också Kahneman 2013). Det är långt ifrån självklart att betrakta politiken som en marknad, och även om man väljer att göra det så är marknadsmisslyckanden väl så relevanta inom politiken som inom ekonomiska marknader (Scammel 1999). Politiska val bygger ändå på en tävlan mellan partier eller personer som ber om väljarnas förtroende. Om väljarnas röstningsbeslut grundar sig på hederlighet så får vi påminna oss om att det inte är lätt att avgöra om hederligheten är genuin eller spelad.

Slutsatser

I den här essän har jag problematiserat politikens dåliga rykte. Min normativa utgångspunkt var att ge politiken upprättelse, och argumentet för att den behöver upprättelse är att politiken är demokratins själva essens. Men jag kan inte fastslå att politiken är god bara för att den är nödvändig. Det finns uppenbara och tydliga problem i politiken själv, i politikens villkor och bland de människor som agerar i politikens roller. Genom essäns olika avsnitt har vi sett det fula i politiken ifrån flera olika perspektiv.

Politik är alltid förknippat med konflikt. Människor kan å ena sidan vilja undvika konflikt och därigenom undergräva politikens existensberättigande. Å andra sidan kan människor överdriva konflikten och göra det politiska samtalet så otäckat att få vill eller vågar vara med. De människor som förväntar sig att politiska debatter ska leda till samförstånd och konsensuslösningar på gemensamma problem kommer nästan alltid att bli besvikna och tycka att politik är ett ändlöst käbbel. I det fallet är det i första hand förväntningarna som bör anpassas till politikens inneboende logik av partitävlan. I andra hand kan det säkert finnas skäl att eftersträva debattarrangemang som på ett sansat sätt tydliggör skillnader i sakpolitik och gör det lättare för väljarna att identifiera de politiska alternativen. I det sammanhanget är det viktigt att uppmärksamma det motsatta problemet: för mycket konflikt och för hård ton. Politiker har själva ansvaret för hur de uttrycker sig och för att behandla sina motståndare med respekt. Vem som har ansvaret för hur deras anhängare och följare på sociala medier betar sig är en svårare fråga. Medielogiken gynnar vassa budskap, så att inte agera innebär att acceptera en eskalering. Digital kommunikation, informationsspridning och nyhetsförmedling har verkligen ändrat förutsättningarna för det politiska samtalet. Konsekvenserna kan vi bara ana, men ett mer sansat tonläge är inte en trolig utveckling.

Att lögn är förknippat med politik är mer än ett illasinnat rykte. Det finns, som vi har sett, både teoretiska och empiriska belägg för att ohederlighet är ett etablerat inslag i politisk verksamhet. De flesta håller nog med om att det finns moraliska invändningar mot att ljuga i de flesta fall (om än inte i alla), men ur juridisk synvinkel är lögn oftast oproblemiskt. Det är fritt fram att ljuga och säga dumheter, men det är lika fritt att bemöta felaktiga utsagor och osakliga påståenden. Det är därför yttrandefriheten är så fundamental i ett demokratiskt samhälle. Ett problem i den digitala eran är att möjligheterna att välja bort information riskerar att göra oss mindre omdömesgilla när det gäller att värdera fakta. Dessutom har lögnaren en stor fördel i relation till sannings-sägaren; lögnaren kan anpassa sitt budskap efter vad publiken vill höra. Det är klart att det är lättare att bli populär om man bekräftar åhörarnas världsbild än om man ber dem att anstränga sig för att upptäcka perspektiv som de aldrig har sett.

I den förtroendebransch som politiken är borde bara de allra bästa bli valda. Men de allra bästa ägnar sig åt någonting annat. De har gått långa utbildningar och fått högkvalificerade jobb i konkurrens med andra toppbegåvningar, inom andra områden än politiken. De förtroendevalda gör nog så gott de kan, men det är aldrig gott nog för den kritiska allmänheten.

Det är inte så konstigt, trots allt, att politiken dras med sitt dåliga rykte. Problemet är att det får konsekvenser för demokratin. Det vita, rena, fladdrande lakanet på tvättstrecket kommer inte att klara sig om politiken tillåts ligga kvar i det solkiga tvättvattnet och surna.

* * *

Paradoxen som jag inledde den här essän med är att demokratin är ädel och ren medan politiken är suspekt och smutsig, samtidigt som demokratin är helt beroende av att politiken fungerar. Jag har kommit till slutsatsen att det finns fog för att betrakta politiken som smutsig och ful, och därmed blir det än mer uppenbart att demokratin är i fara. För att rädda demokratin behöver vi tvätta politikens smutsiga byk. Detta måste göras seriöst och grundligt. Det går inte bara att bestämma sig för att den är ren, för att den måste vara det, för att vi är beroende av den. Vi måste ta tag i vart och ett av de problem som gör att politiken smutsas. Medborgarna måste få konfliktkompetens. Skolan har ett demokratiuppdrag som behöver värnas och förtydligas så att värdet av att utbyta åsikter blir viktigare än att säga vad man tycker. Kontroversiella åsikter behöver alldeles särskilt lyftas och dryftas ur olika perspektiv i skolan. Nyhetsmedierna behöver ta ansvar för att politiska debatter blir informativa och ger politikerna möjlighet att klargöra de politiska alternativen. De sociala mediernas logik eskalerar ett redan högt tonläge och befinner sig bortom kontroll. Politiken behöver förhålla sig till det. Det är lättare sagt än gjort att ta kommandot över informationsflödet på nätet, men att bara följa med i en kommunikationskarusell som är fördummande och alltmer elak är inget lockande alternativ. Den som vill ljuga kan förstås göra det, men den som inte vill kan vara vaksam mot självbedrägeri. Den som uppmärksammar en lögn bör säga emot. Sist men inte minst bör alla som vill värna demokratin inse vikten av att delta i politiken. Ju fler som är med, tar ställning, engagerar sig och kandiderar i politiska val, desto tuffare blir konkurrensen. Att bli vald till ett politiskt uppdrag i konkurrens med många andra goda kandidater innebär ansvar, tillit och förtroende. Det är väl egentligen bara så vi kan värna demokratin.

Litteratur

Andersson, Staffan & Larue, Thomas, 2022. "Ethics Management in Swedish Political Parties", *Public Integrity*, s. 1–14.

- Arendt, Hannah, 1972. "Lying in Politics: Reflections on the Pentagon Papers", s. 3–47 i Arendt, Hannah, *Crises of the Republic*. San Diego, CA: Harcourt Brace Janovich.
- Arendt, Hannah, 2004. "Politik och sanning" i Arendt, Hannah, *Mellan det förflutna och framtiden. Åtta övningar i politiskt tänkande*. Göteborg: Daidalos.
- Barrling, Katarina & Holmberg, Sören, 2019. "Den sköra demokratin", s. 29–79 i Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (red.), *Demokratins framtid*. Sveriges riksdag.
- Bromander, Tobias & Jormfeldt, Johanna, 2022. "Dilemman i skolans demokratiuppdrag" *Surveyjournalen* 9(1), s. 38–48.
- Caselli, Francesco & Morelli, Massimo, 2004. "Bad politicians", *Journal of Public Economics* 88(3–4), s. 759–782.
- Crowley, Matthew, 2023. "Political definitions for 'woke' are all over the place", *Poynter*, March 8, 2023. Tillgänglig på <https://www.poynter.org/fact-checking/2023/what-does-woke-mean-definition/>, läst 2024-02-09.
- Dahl, Robert, 1989. *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- Dolan, Kathleen & Lawless, Jennifer L., 2021. "The Importance of Political Science for Understanding the Developmental Roots of Gender Gaps in Politics", *Psychological Inquiry* 32(2), s. 83–88.
- Doona, Joanna, 2022. *Det politiska skrattet. Satir och medborgarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Dryzek, John S., 1990. *Discursive democracy: politics, policy and political science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enroth, Henrik & Hagevi, Magnus, 2018. *Cartelisation, Convergence or Increasing Similarities? Lessons from Parties in Parliament*. London: ECPR Press.
- Freedom House, 2023. *Freedom in the world 2023. Marking 50 Years in the Struggle for Democracy*. Tillgänglig på <http://www.freedomhouse.org/>, läst 2023-12-05.
- Galeotti, Anna Elisabetta, 2015. "Liars or Self-Deceived? Reflections on Political Deception", *Political Studies* 63(4), s. 887–902.
- Generationsrapporten 2024*. Ungdomsbarometern.
- Gordon, Mordechai, 2018. "Lying in politics: fake news, alternative facts, and the challenges for deliberative civics education", *Educational Theory* 68(1), s. 49–64.
- Janezic, Katharina, A. & Gallego, Aina, 2020. "Eliciting preferences for truth-telling in a survey of politicians", *PNAS* 117(36), s. 22002–22008.
- Johansson Heinö, Andreas, 2021. *Anteckningar från kulturkriget*. Timbro förlag.
- Jormfeldt, Johanna, 2011. *Skoldemokratins fördolda jämställdhetsproblem. Eleverfarenheter i en könssegregerad gymnasieskola*. Växjö University Press.
- Kaati, Lisa, 2023. "Samtalstenen i sociala medier", s. 49–56 i *Hot mot det demokratiska samtalet. Forskarantologi*. Sveriges Kommuner och Regioner.
- Kahne, Joseph & Westheimer, Joel, 2006. "The Limits of Political Efficacy: Educating Citizens for a Democratic Society" *PS: Political Science and Politics* 39(2), s. 289–296.
- Kahneman, Daniel, 2013. *Tänka snabbt och långsamt*. Stockholm: Månocket.
- La Caze, Marguerite, 2017. "It's Easier to Lie if You Believe it Yourself: Derrida, Arendt, and the Modern Lie", *Law, Culture and the Humanities* 13(2), s. 193–210.
- Lundberg, Jonathan, 2019. *Sverigevännen. Ett reportage om det svenska nätkriget*. Stockholm: Piratförlaget.

- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur
- Mouffe, Chantal, 1999. "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?", *Social Research* 66(3), s. 745–758.
- Müller, Jan-Werner, 2016. *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Möllenborg, Evelina, 2023. *Diskurser och dilemman i gymnasieskolans samhällskunskapsundervisning*. Växjö University Press.
- Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Hellström, Johan, 2021. *Demokratirådets rapport 2021: Polarisering i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Peters, Michaela, R., 2015. "The history and practice of lying in public life", *Review of Contemporary Philosophy*, 14, s. 43–56.
- Petäjä, Ulf, 2000. "Yttrandefrihetens grundvalar och gränser samt dess betydelse för demokratin", *Statsvetenskaplig tidskrift* 103(4), s. 343–360.
- Petäjä, Ulf, 2006. *Varför yttrandefrihet? Om rättfärdigandet av yttrandefrihet med utgångspunkt från fem centrala argument i den demokratiska idétraditionen*. Växjö University Press.
- Reinhardt, Sibylle, 2015. *Teaching Civics. A Manual for Secondary Education Teachers*. Opladen, Berlin & Toronto: Barbara Budrich Publishers
- Ricknell, Emma, 2020. "Freedom of expression and alternatives for Internet governance: prospects and pitfalls", *Media and Communication* 8(4), s. 110–120.
- Rothstein, Bo, 2019. "Myndigheter att lita på. Den svenska demokratins grundbult", s. 211–236 i Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (red.), *Demokratin framtid*. Sveriges riksdag.
- Scammel, Margaret, 1999. "Political Marketing: Lessons for Political Science", *Political Studies* XLVII, s. 718–739.
- Schaarschmidt, Theodor, 2018. "The art of lying", *Scientific American Mind* 29(5), s. 18–25.
- Schumpeter, Joseph A., 1994. *Capitalism, Socialism & Democracy*. London: Routledge.
- Selberg, Anna-Karin, 2023. "Den moderna politiska lögnen", *Statsvetenskaplig tidskrift* 125(1), s. 223–236.
- V-Dem, 2023. *Democracy Report 2023 Defiance in the Face of Autocratization*, V-Dem institutet, Göteborgs universitet.